
НАУКОВІ ОГЛЯДИ, РЕЦЕНЗІЇ

УДК 930.1+140.8

БОРОВСЬКА Г.С.

ПРОБЛЕМА ВІЙНИ У РЕФЛЕКСІЇ МИКОЛИ БЕРДЯЄВА

Розглядається одна з актуальних тем в історії розвитку людства – проблема сутності війни. Тема війни аналізується в межах персоналістського розуміння видатного російського мислителя М. Бердяєва. Відповідно до розуміння історичного буття народу та історичних завдань людства війна визнається незворотним і фатальним моментом у розвитку людства.

Ключові слова: конфлікт, війна, протистояння, народ, інтелігенція, національність, держава, історичне буття, історичні завдання людства, соціально-конфронтаційні процеси.

Постановка проблеми. З огляду на перспективи цивілізаційного поступу людства, тема війни потребує вивчення, розуміння її філософської традиції, історичної генези персоналістських і філософсько-правових концепцій. Соціальна філософія розглядає війну у системі конфронтаційних суспільних процесів, які призводять до радикальних соціальних змін і за досить короткий проміжок історичного часу змінюють суспільну реальність. Проблема війни є новою, модерною темою соціальної філософії, зокрема у сфері соціально-конфронтаційних процесів. Філософське осмислення війни в історії людства склалося у вигляді необхідності війни (апологетика війни) і теорії її засудження [1, 97-98].

Тема війни є однією з центральних у спадщині Миколи Бердяєва, видатного російського філософа і публіциста. У його працях “Світова небезпека”, “Психологія війни і сенс війни”, “Кінець Європи” і “Доля Росії” поставлені болючі питання століття т. зв. “епохи зламів”, коли історичні шляхи

Боровська Галина Стахівна, кандидат юридичних наук, доцент кафедри філософії і політології, Львівський державний університет внутрішніх справ МВС України, м. Львів.

© Боровська Г.С., 2012

людства, трагічні протиріччя потрібно було мужньо пройти з “духом російського народу і вступити на новий шлях” [3, 321-322].

Стан дослідження проблеми. Особистість та творчий доробок видатного російського мислителя Миколи Бердяєва (1874–1948 рр.) стали предметом вивчення та дослідження у країнах пострадянського періоду, в тому числі й в Україні в кінці ХХ ст. Початок ХХІ ст. символічно увійшов під назвою епохи Миколи Бердяєва, який окреслив глобальні проблеми людства: історичне та духовне буття народів, проблеми протиріч, непомірність соціального навантаження на конкретну людину, духовного індивіда, особистість.

Вивчення спадщини М. Бердяєва можна поділити на європейський вимір – сучасники і співвітчизники мислителя поставили його у число найбільш відомих росіян, чия творчість збагатила європейську науку. Серед них професор М.О. Лоський, о. Василь Зеньковський, протоірей Георгій Флоровський, вони відзначили цінність думок М. Бердяєва [5, 344-345], які мали світове значення, підкреслюючи, що до його голосу дослухалися в усьому світі. Сучасні українські студії – це, насамперед, вивчення державно-правових, соціально-політичних та етико-релігійних напрямів його творчості. Загалом дослідження спадщини М. Бердяєва за філософсько-правовими і суспільно-політичними напрямками активно розпочалося в ХХІ ст. З-поміж останніх дослідницьких робіт слід відзначити дисертаційну роботу В.В. Бушанського “Політична етика у філософії М. Бердяєва”, де автор звертає увагу на роль конфронтаційних соціальних процесів у суспільно-політичних реаліях [4, 6-7]. Проте тема війни у спадщині Миколи Бердяєва була поза увагою дослідників; найближче підійшов до цієї проблеми В.В. Попков у монографічному дослідженні “Від революції соціальної до революції в дусі”, де предметом його дослідження є історичний процес і трагічні конфлікти в історії людського суспільства [7, 3-4].

Метою статті є ознайомлення із проблематикою спадщини М. Бердяєва у системі суспільно-історичних процесів і виклад положень його вчення як одного з основоположників соціальної конфліктології та зачинателів концепцій “проблем людства”.

Актуальність даної теми очевидна, адже Микола Бердяєв соціально-історичній тематиці приділяв найбільше уваги.

Проблема війни – це філософська рефлексія Миколи Бердяєва, персоналістський і історичний погляд на буття людства. Концептуально природа війни – це правда і справедливість у боротьбі народів, війна – це криза інтелігентської свідомості і небезпека кінця Європи. Водночас це – непомірні страждання вимучених народів і виклик загального бунту проти війни [3, 516].

На думку М. Бердяєва, підхід до з'ясування природи війни завжди був частково моралістичний, частково соціологічний, частково релігійний. Проте світова війна за участю Росії і Європи доводить, що природа війни – це проблема буття народу – історичного, національного, духовного буття, буття Європи, буття всієї християнської культури, буття російського народу, Російської держави зокрема. Це – хід історії та зміна історичних завдань людства у світі, де людина, зранена злом навколишнього світу, має потребу в досконалості, гармонійному устрої суспільного життя. Водночас світова війна ставить питання політичного характеру і європейської християнської культури і цивілізації [3, 528]. Микола Бердяєв підкреслює, що світова боротьба народів в історії визначається не моральними прерогативами, це – боротьба за гідне буття та історичні завдання людства. Російський мислитель визначає головною причиною природи війни глибоке існування внутрішнього зла і духовної хвороби, ненависті і ворожості, де мають місце духовне насилля і духовне вбивство. Методи духовного насилля, підкреслює мислитель, дуже тонкі, але більш убивчі й смертоносні, ніж грубе фізичне насилля і нищення [3, 375].

Основне історичне завдання Росії у ході війни мислитель вбачає у поєднанні Сходу і Заходу, у розвитку всесвітньо-історичних процесів. Головну причину виникнення і розпалювання війни М. Бердяєв вбачає в історичному бутті народів. Саме світова війна поставила історичні завдання і питання значення Росії у світовому житті, отже, переборюючи провінціалізм свідомості, Росія, російський народ входить у всесвітню історію. Мислитель зазначає, що всесвітньо-історична значущість подій загострює відчуття цінності власної національності, і реальність буття нації визначає національно-історичні завдання. Питання про світову роль Росії та її участь у світовій війні Микола Бердяєв вважав одним із основних і намагався обґрунтувати моралістично-історичні засади єдності Сходу і Заходу. На його думку,

причина війни є глибоко соціальною. У межах Великої Росії породження війни – це трагічний конфлікт у системі протиріч і соціальної напруги: народ – інтелігенція – держава – людина.

Проблема буття конкретного народу – це історична боротьба народів за гідне існування, і вона оцінюється М. Бердяєвим не тільки з точки зору справедливості; вона має і релігійний сенс – це поєдинок, звернений до Вищого Суду [3, 388-389]. Мислитель підкреслює, що не може бути виправдання війни з боку якого-небудь народу, коли ворожий народ характеризується тільки тим, що перебуває в неправді і несправедливості. В цьому ж контексті М. Бердяєв ставить проблему моральної визначеності: один народ вважають “добром”, а другий – “злом”, в даному випадку зрозуміло, що один народ може бути лише відносно більш правий, ніж інший. Отже, морально помилково і негідно виправдовувати велику місію Росії, в той же час принижуючи значимість участі інших народів у війні. Російський народ, на думку М. Бердяєва за своїми історичними завданнями, історичною місією Росії в світі повинен організуватися, посилити свою міць, оскільки майбутнє великого народу залежить від нього самого, від його творчої сили і від провітлення історичної свідомості [3, 267].

Війна як суспільно-історичне явище продемонструвала кризу інтелігентської свідомості. М. Бердяєв зазначає, що твердження про виправдання війни стали пануючими в Росії. На його переконання, росіянам взагалі було важко виправдовувати війну, адже в широких колах інтелігенції панувала думка, яка зовсім заперечувала війну [3, 386]. Саме за таких умов він наполягав, що російське мислення повинно змінитися, і дійсність реально повинна розкрити трагедію світової історії.

Політичні засоби боротьби у середовищі російської інтелігенції, народу, держави мислитель розумів як велику необхідність і зміну основних суспільно-історичних оцінок життя [3, 263]. Проте, зазначає М. Бердяєв, частина “лівих” російських інтелігентів намагалася згідно з інтересами пролетаріату застосувати до війни категорії соціологічної доктрини економічного матеріалізму або соціологічну й етичну теорію матеріалізму. Інтелігенти іншого табору, підкреслює М. Бердяєв, розпочали поширення слов’янофільських

рухів і розглядали війну виключно з точки зору православно-догматичної. Толстовці ж бойкотували війну з позиції абстрактного моралізму, а російські соціал-демократи, народники спрощено моралізували історію за допомогою соціологічних схем, подібно як слов'янофіли і толстовці – за допомогою схем релігійно-онтологічних і релігійно-моральних. Відповідно, всі ці доктринальні схеми, підкреслює М. Бердяєв, цілком не придатні для нових подій світової історії, оскільки вони напрацьовані для простої й елементарної дійсності [3, 266]. Російська інтелігенція, зауважує мислитель, в нових умовах повинна звільнитися від провінціалізму і ввійти в неминучий історичний процес європеїзації Росії та всесвітню історію людства [3, 267]. На думку М. Бердяєва, російська інтелігенція ціле століття жила запереченням і підривала основи існування Росії. Натомість, щоб відродити Росію, інтелігенція повинна звернутися до позитивних витоків, до історичних і духовних святинь, оскільки світ вступає в час тривалого неблагополуччя і великих потрясінь.

Світова війна, стверджує М. Бердяєв, поставила перед Європою духовні, економічні і політичні проблеми. Проте в контексті всесвітньої історії світову війну слід розглядати з різних точок зору: з одного боку, слід визнати війну незворотним і фатальним моментом у розвитку і діалектиці імперіалізму, імперіалістичних доктрин; з іншого, вона є результатом імперіалістичних цілей щодо зростання світової могутності і світового панування. Врешті, підкреслює мислитель, світова війна, пов'язана із загостренням імперіалістичної політики великих держав і ставить питання про долю всіх національностей. Війна жаліє і разом з тим знищує слабкі національності, водночас вона пробуджує в них волю до автономного існування, тому що всі національні організми хочуть ввійти в свої історично-природні кордони [3, 318].

Національний фактор, за М. Бердяєвим, відіграє величезну роль у виникненні війни, він створює атмосферу війни [3, 516]. Водночас світова війна гостро поставила питання національної визначеності, національної свідомості російського народу. Щодо Росії, М. Бердяєв зазначає, що Російська імперія є складним національним утворенням, об'єднує багато народностей, в той же час вона не може розглядатися як механічний зв'язок народностей – вона російська за своєю

основою і завданням у світі [3, 321]. Війна у всесвітньо-історичному контексті поставила перед російською свідомістю і російською політикою всі “хворі” слов’янські питання – польське, чеське, сербське; війна привела в рух і примусила замислитися над своєю долею весь слов’янський світ Балканського півострова і Австро-Угорщини.

На думку М. Бердяєва, відбувся світовий конфлікт, непередбачуваний для слов’янської свідомості, до якого вела вся історія. За даних умов філософ підкреслює, що російська суспільна свідомість повинна бути носієм, виразником слов’янської ідеї. Слов’янська ідея, зазначає Микола Бердяєв, живе в надрах душі російського народу, проте вона існує як інстинкт, а отже, справжньої об’єднувальної історичної слов’янської доктрини немає, оскільки російська національна свідомість і самосвідомість народжувалися в суперечках слов’янофільства і західництва [3, 340].

Завдання і перспективи, які війна поставила перед світовою спільнотою, і Росією зокрема, М. Бердяєв сформулював наступним чином:

російська національна думка повинна напрацювати нову слов’янську ідею, яка ввійде і виступить на арені всесвітньої історії, і Росія відповідно до свого покликання повинна виконати головну роль у вирішенні об’єднання Сходу і Заходу [3, 346];

світова війна повинна вивести європейські народи за межі Європи, подолати замкненість європейської культури, сприяти зближенню Заходу і Сходу.

Проте реалії війни виявилися іншими, і російський народ не знайшов у собі сили для виконання місії світової Росії [3, 224]. На думку М. Бердяєва, зібратися з силами і виконати світову місію Росії заважали внутрішні протиріччя, які призвели до руйнування буття Росії та її історично-суспільного життя: православ’я – самодержавство – народ [3, 213-214]. Іншим виміром історичного, соціального, національного і духовного буття виявилася російська революція, коли (за М. Бердяєвим) російський народ не витримав випробування війною і втратив свою месіанську ідею. Тому війна втрачає свій сенс, і світ потрапляє в інший вимір буття.

У світовому катаклізмі, підкреслює мислитель, нищатьяся основи християнської культури, і життя народів Європи є під загрозою панування чужої цивілізації і віри [3, 223].

Європі в даному випадку слід витримати випробування, в іншому випадку наступить її кінець. Тому світова війна поставила питання існування всієї християнської цивілізації, Європи і несе з собою людству глибоку духовну кризу [3, 224]. М. Бердяєв застерігає, що світ вступає в час тривалого неблагополуччя і великих потрясінь, де війна оголошується не людьми, не народами, а автоматично діючою силою війни.

Висновки. Мислитель концептуально розглядає проблему сутності війни як кризу свідомості інтелігенції, судження якої виявилися не придатними щодо таких подій, як світова війна і роль Росії у світовому житті. Фактично це дало привід М. Бердяєву висловити думку про незворотність і фатальність війни в історичному бутті і конкретного народу, і його місії у контексті історичних завдань людства.

Микола Бердяєв, визначаючи концепт війни, підкреслив неспроможність дії звичних доктрин і теорій перед “всесвітнім фатумом”, яким є у його розумінні війна. Мислитель зауважує, що передовсім слід було звернути увагу на сутність виникнення світової кризи, що передувала світовій війні, а вона, на його думку, полягала в тому, що твориться і народжується нова свідомість, звернена до історичного і конкретного. Відтак до уваги слід брати реальність конкретної нації і цінність національно-історичних завдань [3, 263-264].

Безумовно, слід підкреслити особливість “бердяєвського” розуміння історичного процесу, що позначилося на темі війни: це правда про війну – її відкриття й її розголос. Значною мірою це – філософсько-православна традиція та есхатологічний підхід до сприйняття історії людства, де у вільному творчому акті виникає світ новий, світ “інший” .

1. Андрущенко В. Сучасна соціальна філософія: Курс лекцій / В. Андрущенко, М. Михальченко. – К.: Генеза, 1993. – С. 317.
2. Бердяев Н.А. Н. Бердяев о русской философии / Н.А. Бердяев [сост., вступ. ст. и примеч. Б.В. Смельянова, А.И. Новикова]. – Ч. 1. – Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1991. – 288 с.
3. Бердяев Н.А. Русская идея / Н.А. Бердяев // Основные проблемы русской мысли XIX в. и начала XX в. Судьба России. – М.: Изд-во В. Шевчук, 2000. – С. 542.
4. Бушанський В.В. Політична етика у філософії М.О. Бердяєва: доеміграційний період (1900–1922): автореф. на здобуття наук. ступеня канд. п. наук: спец. 23.00.01 – “Теорія та історія політичної науки” / В.В. Бушанський. – К., 2004.

5. *Зеньковский В.В.* История русской философии: в 2 т. / В.В. Зеньковский. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1999. – Т. 2. – 1989. – 544 с.
6. *Лосский Н.О.* История русской философии / Н.О. Лосский [Пер. с англ.]. – М.: Советский писатель, 1991. – 480 с.
7. *Попков В.В.* Від революції соціальної до революції духу: Монографія / В.В. Попков, М.А. Бердяєв. – Одеса: Астропринт, 2002. – 176 с.

Надійшла до редколегії 29.03.2012 р.

Боровская Г.С.
ПРОБЛЕМА ВОЙНЫ В РЕФЛЕКСИИ НИКОЛАЯ БЕРДЯЕВА

Предлагается для рассмотрения одна из актуальных тем в истории развития человечества – проблема сущности войны. Тема войны рассматривается в рамках персоналистского понимания выдающегося русского мыслителя Н. Бердяева. Согласно пониманию исторического бытия народа и исторических задач человечества, война признается необратимым и фатальным моментом в развитии человечества.

Ключевые слова: конфликт, война, противостояние, народ, интеллигенция, национальность, государство, историческое бытие, исторические задачи человечества, социально-конфронтационные процессы.

Borovska G.
THE PROBLEM OF WAR IN REFLECTION OF N. BERDYAEV

It is considered one of the main themes in the history of mankind – the problem of the nature of war. The theme of war is considered within the personalized understanding of the outstanding Russian philosopher N. Berdyayev. According to the understanding of the genesis and the historical tasks of mankind war is declared an irreversible and fatal moment in human development.

Key words: conflict, war, people, nationality, state, historical life and historical task of humanity, socio-confrontational processes.